

**Jakub Arbes:
Svatý Xaverius
(1873)**

Alena Švejdová

(Anglické gymnázium v Praze)

Lektoroval:

Mgr. Michal Charypar, Ph.D.,
Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha

Tato *Dílna České knihnice* vznikla v rámci projektu Rozvoj kapacit Ústavu pro českou literaturu AV ČR pro výzkum a popularizaci, CZ.02.2.69/0.0/0.0/18_054/0014701, který je spolufinancován Evropskou unií.

Dílny České knihnice jsou rozšířením edice *Semináře České knihnice* a přinášejí sadu úloh včetně řešení vztahujících se k jednotlivým svazkům vydaným v ČK. Tvoří je středoškolské učitelky a učitelé pro své kolegyně a kolegy. Jejich cílem je sdílení dobré praxe.

Dílny České knihnice jsou lektorovány a redakčně zpracovány.

Vedle *Seminářů* a *Dílen* jsou k některým svazkům ČK vydávány rovněž *Pracovní listy České knihnice*.

Výukové materiály ke svazku Jakuba Arbesa jsou volně ke stažení zde



Verze publikace: V/2022

Volně ke stažení na:

www.kniznice.cz/pro-skoly

Vydal

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.,

Na Florenci 1420/3, 110 00 Praha 1,

www.ucl.cas.cz, v Praze roku 2022

jako 9. svazek edice *Dílna České knihnice*.

Redigovala Petra Hesová.

© Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., 2022

Edici *Dílna České knihnice* řídí Robert Kolár.



EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání



Ukázka A

Přikvapivší přítel vyrval mi však kov z ruky a já kopnul do země ještě jedenkrát.

Opět zvuk, jako když kov zavadí o kov, a jako blesk shýbá se přítel k zemi a vytahuje asi stěvíc dlouhou, čtvrt stopy širokou a rovněž tak vysokou silně rezovitou a na mnohých místech rezem prožranou plechovou krabičku.

Vtom však měsíc opět se skryl za mrak a my se octnuli zase ve tmě.

Věda, že přítel v rozčilení svém není již téměř žádné práce schopen, hledám svítílnu, bych rozsvítil. Marné však hledání; byltě ji přítel kamsi odkopnul.

Rozsvěcuju tedy sirku; hlavička však odlítnuvši padla do suché trávy a skoro v mžiknutí tráva se vzňala, čímž rokle osvětlena rudým plamenem.

První můj pohled padl na přítele. Stál jako strnulý u vykopané jámy, v jedné ruce krabičku a v druhé lesknoucí se žlutý kov. Zrak měl upřený do prázdna a chvěl se na celém těle jako osika.

Však co to? Klame mne zrak?

Rudá záře, v které byla rokle od hořící trávy vzplanula, počíná blednouti a mění se v záři přílišně bledě žlutou. Přítel stojící doposud nepohnutě jako socha, vyhlíží v žlutavé té záři děsně. Znenadání sebou trhne, jako by jej byla zmije uštknula, a upřev svůj zrak do zažloutlého ohně, vyrazí ze sebe:

„Ha, co tam? Však rozumím, rozumím! — Ó nech mne, nech! Nedívej se na mne tak přísně, tak děsně, tak přílišně...“

Nevěda ani sám, jak si vše to vysvětliti, spěchám k příteli, ježž vidím vrávorati.

„Probůh, co se s tebou děje, Xaverie?“ tážu se s úzkostí.

„Xaverie? Xaverie?“ odpovídá přítel dutým hrobovým hlasem. „Cožpak tam nevidíš v tom žlutém plamenu umírajícího svatého Xaveria, jak se vztyčuje, jak hrozivě zvedá ruku a jak mi kyne, bych prchl!? — Pryč, pryč!“ volá přítel, a nežli jsem se nadál, vyrazil skrze křoví z rokle a pádil úprkem dolů z vršiny.

Vtom vyhoupnul se měsíc ze mraku a rozlil své stříbro po rokli. Hořící tráva již zhasínala a děsná žlutá záře přemožena stříbrem lunny.

Vše kolem mne bylo jako dříve, ledaže bylo cítit sirnatý zápach.

Jakub Arbes: Romaneta, Praha, NLN 2006, s. 349–350

Zajisté se ještě pamatuješ, že kopali jsme na místě, kde byla půda sypká, a že jsme přišli zanedlouho na celou vrstvu rumu. Rum ten byl do rokle dle všeho před lety navezen a s rumem tím dostala se tam také krabice s mineráliemi. Krabice však ležela dle všeho již předtím mnoho let v rumu; bylať [re]zem tak rozežrána, že měla na několika místech větší i menší průlomky.

Kameny, jež jsme porůznu v rumu našli, dostaly se tam dle všeho jen tím způsobem, že při nakládání a skládání rumu některým z větších, rezem rozežraných otvorů krabice vypadaly.

Když jsme krabici vykopali, viděli jsme sice, že je rezem rozežrána, a já sám se pamatuju, že mi z ní, když jsem z rokle prchal, několik kamenů vypadlo.

Žel, že byla rokle známým ti způsobem osvětlena, čímž rozčilení mé nabylo tehdy rázu šílenosti. Jinak by se nám bylo vše na místě vyjasnilo.“

„Jaké příčině přičítáš však příšerné bledě žluté osvětlení rokle a sirnatý zápach?“ tážu se.

„Příčině zcela přirozené,“ odušil přítel. „Pamatuješ se ještě, že jsme vykopali tenkrát také několik kusů realgaru?“

„Pamatuju.“

„Já však se pamatuju ještě na více, neboť navzdor své bezpříkladné rozčilenosti dával jsem nejbedlivější pozor na vše, co jsme konali a co se kolem nás dělo, a vím, žeš tenkrát několik kusů realgaru pohodil stranou a že některé z nich padly na suchou trávu opodál. Když pak se tráva od odlítnuté hlavičky sirky vzňala, vzňaly se a hořely také kusy realgaru, čímž plamen nabyl příšerné, bledě žluté barvy, jako by v osamělé rokli dělo se cosi nadpřirozeného.“

„Dle toho tedy rozpadá se důsledně veškerá tvá kombinace vniveč,“ pravím. „Dle toho tedy byla veškerá tvá duševní práce marná a tajemství Balkova obrazu svatého Xaveria i ‚neocenitelný poklad‘ pouhý klam!“

„Možná a možná také že ne!“ odušil k mému podivení klidně přítel.

„Ty tedy ani po takové zkušenosti ještě nevěříš?“

„Nevěřím ničemu,“ praví přítel, „pouhá víra je mi tolik jako pouhý sen; přemýšlím však, soudím a kombinuju. [...]“

Jakub Arbes: Romaneta, Praha, NLN 2006, s. 363—364

Rok 1868 chýlil se ke konci; známá perzekuce byla v plném proudu. Místodržícím v Čechách ustanoven generál a v Praze prohlášen „výminečný stav“.

Několik dní poté stal jsem se odpovědným redaktorem opozičního politického deníku neboli jinými slovy „beránkem“, jenž snímal „hříchy“ svých kolegů, s kterými byl dříve beztrestně páchal podobné „hříchy“, za které jiný kolega již pykal v pusté, osamělé cele novoměstské nebo svatováclavské trestnice.

V krátké době napáchali jsme tolik nepromíjitelných „hříchů“, že trest doživotního žaláře býval by pro mne trestem mírným.

Naštěstí však jsem byl jen jednou odsouzen do žaláře na dobu čtyř měsíců a po upotřebení všech možných opravních prostředků právních byl jsem konečně přinucen trest svůj v novoměstské trestnici nastoupiti.

Jelikož státní návladnictvo pražské při dvou porotních soudech mých, v kterýchž jsem byl za nevinna prohlášen, podalo zmateční stížnost, ustanovena byla v záležitosti té veřejná řízení před nejvyšším soudním dvorem ve Vídni.

Za tou příčinou byl jsem v průvodu c. k. zřízence z pražské trestnice dopraven do kriminálu vídeňského a tam na několik dní „ubytován i pohoštěn“.

Jakub Arbes: Romaneta, Praha, NLN 2006, s. 352—353

Obraz má vcelku ráz pošmurný, jako by byl malíř světlejších barev užil pouze ku zvýšení dojmu barev temných.

Na pustém břehu mořském umírá o samotě muž v černém řeholním oděvu. Pololeže odpočívá na improvizovaném loži, na hrubé rohožce, jsa zády opřen o skalisko, nad nímž je z hrubých kamenů, prken a jižních travin narychlo sdělán jakýsi druh střechy, mající umírajícího chrániti aspoň před nejprudšími úpaly plamenného slunce indického.

Černé řeholní roucho je na prsou poněkud rozhaleno; dolní část těla je pokryta hrubou houní, zpod které je vidět jen obnažené kostnaté nohy zsinalé barvy. V levici drží umírající dřevěný kříž s Kristem, pravice pak v lokti ohnutá visí bez vlády z lože.

Hlava, jevící druhy energii a sílu, nyní pak již jen rezignaci a úplné oddání se v neodvratný osud, je poněkud nazad nachýlena; zsinalý, krátkým vousem zarostlý obličej, jehož mocně vyvinuté lícní kosti, hluboko zapadlé oči a vůbec všechny tahy jeví muže druhy neobyčejně prudkého, vášnivého, ba fanatického, obrácen je k nebesům směrem k moři, jako by se zrak umírajícího stápl v lesku slunce, jehož žlutavá záplava v pozadí obrazu nasvědčuje, že slunce buď teprve vyjde anebo že bylo právě zapadlo...

 Toť prostý obraz, pokud se naň ještě po letech pamatuju.

Výraz zsinalého obličej, obzvláště očí hluboko v důlkách zapadlých a do neurčitého prázdna upřených nelze mi popsati.

Jakub Arbes: Romaneta, Praha, NLN 2006, s. 292—293

Úkoly k ukázkám A a B

Ukázky A a B ilustrují základní princip romaneta — částečné objasnění záhady rozumovým vysvětlením. Věnují se scéně kopání pokladu, jehož nalezení by potvrdilo správnost úvah a propočtů hlavní postavy Xaveria. Xaverius se domnívá, že obraz v mikulášském chrámu na Malé Straně v Praze, který zobrazuje umírání sv. Xaveria, v sobě ukrývá návod, jak nalézt „neocenitelný poklad“. Věří, že pokud bude odhaleno tajemství obrazu, může z toho „vzejít spása milionům“ (Arbes 2006: 313). To, že Xaverius nese jméno světce z obrazu a zároveň je mu podobný, je jedna ze záhad, která ale není objasněna, což umocňuje tajemnost příběhu.

- 1) Určete, která záhada z ukázky A byla objasněna v ukázce B.
- 2) Záhada byla objasněna rozumově — o co opírá Xaverius své vysvětlení (ukázka B)?
- 3) Ukázka A líčí velmi napínavý děj, zatímco ukázka B líčí tu samou událost po třech letech s vysvětlujícím komentářem, a tedy bez napětí. Které prostředky autor používá v ukázce A, aby vytvořil napětí a posílil ve čtenáři dojem, že je svědkem nevysvětlitelné záhady? Jak docílil autor vytvoření naopak klidného dojmu v ukázce B?
- 4) V ukázce B je stejná příhoda líčena s časovým odstupem z hlediska Xaveria a zároveň Xaverius na vyprávění navazuje. Xaverius zmiňuje svou tehdejší bezpříkladnou rozčilenost (v ukázce zvýrazňujeme podtržením). Tato rozčilenost se jistě projevovala i v jeho konání. Najděte v ukázce A slovesa, která dobře vystihují charakter jeho konání, a slovesa, která vystihují, v jakém rozpoložení Xaverius jednal.
- 5) V ukázce B najděte naopak slovesa, která ukazují na racionální přístup k tajemství pokladu.

Úkoly k ukázce C

- 6) Čas, ve kterém se romaneto odehrává, je přesně určen. Je zmiňován generál Alexander von Koller, místodržící v Čechách, který měl za úkol mírnit nepokoje v Čechách po rozdělení Rakouska-Uherska. Jaká byla situace na politické scéně z hlediska Čechů po roce 1868? Jak se tato situace promítla do života vypravěče a jak ji vnímá?
- 7) V ukázce C jsou některé výrazy vyznačeny uvozovkami. Jaký je zde důvod použití uvozovek?



zdroj:



- 8) Popište, co vidíte na obraze *Smrt sv. Františka Xaverského* od F. X. Palka (rozsah popisu cca 150 slov). Poté porovnejte svůj popis s popisem z romaneta (ukázka D).
- 9) Z níže uvedených možností vyberte tu, která nejlépe vystihuje, co vypravěč svým popisem na obraze zdůraznil. Svou volbu zdůvodněte odkazy k textu.
 - Popis obrazu vyzdvihuje naději, kterou přináší umírajícímu jeho víra.
 - Popis obrazu vytváří dojem tajemnosti, až děsivosti výjevu.
 - Popis obrazu se zaměřuje výhradně na malířskou techniku, kterou byl namalován.
- 10) Povšimněte si následujících adjektiv, které autor při popisu použil: *pošmurný, temné, pustý, hrubý, nejprudší, plamenný, kostnaté, zsinalé, neodvratný*. Co kromě popisu vlastností ještě vyjadřují? Která adjektiva jste v popisu použili vy? Srovnajte jejich účinek s výše uvedenými adjektivy.

Řešení

Úkoly k ukázkám A a B

- 1) Barevnost světla, které vydával oheň stravující suchou travu, a příčina sirnatého zápachu.
- 2) Logická analýza posloupnosti událostí, přírodovědné (mineralogické) znalosti.
- 3) **ukázka A – vytvoření napětí**
 - řečnické otázky: *Však co to? Klame mne zrak?*
 - napětí je docilováno pomocí popisu, který je dynamizován a zároveň rozvíjí děj:
 - popis děsivého vzhledu přítele: *přirovnání jako osika, jako socha, jako by jej byla zmije uštknula*
 - popis nevysvětlitelného chování Xaveria, který reaguje na něco, co čtenáři není jasné: *gradace, použití citoslovce, opakování (epizeuxis), zvolací věty, zamlčení / nedořečení / nedokončené pojmenování osloveného: „Ha, co tam? Však rozumím, rozumím! – Ó nech mne, nech! Nedívej se na mne tak příšně, tak děsně, tak příšerně...“*
 - popis světla: *světlo měsíce, který zachází za mraky, je nahrazeno nepřirozeným, děsivým světlem, jež v postavách vyvolá zděšení: čímž plamen nabyl příšerné, bledě žluté barvy, jako by v osamělé rokli dělo se cosi nadpřirozeného*
 - vícečetné použití interpunkčních znamének, které signalizuje emocionalitu výpovědi: *„jak se vztyčuje, jak hrozivě zvedá ruku a jak mi kyne, bych prchl!? – Pryč, pryč!“ volá přítel*
 - vhodné použití náhodné shody obou jmen v dialogu: *„Probůh, co se s tebou děje, Xaverie?“ tážu se s úzkostí. // „Xaverie? Xaverie?“ odpovídá přítel dutým hrobovým hlasem.*

ukázka B – klidný tok vyprávění

- jiný způsob popisu: dlouhé popisné pasáže, v popisu události je hlavním cílem postihnout zcela věcně a objektivně logiku dějů, chybí tedy jakékoliv emoční zabarvení
 - vysvětlení je logické a založené na faktech, objasnění vychází z vědeckých poznatků: *Když pak se tráva od odlítnuté hlavičky sirky vzňala, vzňaly se a hořely také kusy realgaru, čímž plamen nabyl příšerné, bledě žluté barvy, jako by v osamělé rokli dělo se cosi nadpřirozeného.*
- 4) slovesa vyjadřující pohyb, který reflektuje vnitřní stav: *vyrval, odkopnul, vyrazil, pádil*
slovesa vystihující vnitřní rozpoložení: *chvěl se, sebou trhnul, vyrazí ze sebe, vidím je vrávorati*
 - 5) *pamatuju, přičítáš, vyjasnilo by se, přemýšlím, soudím a kombinuju*

Úkoly k ukázce C

- 6) Po rakousko-uherském vyrovnání se Češi cítili na svých právech kráceni, nespokojenost se projevovala demonstracemi, kritikou v tisku, táborovým hnutím apod. Vypravěč byl jako novinář uvězněn, podobně jako Arbes sám. Vypravěč politickou situaci vnímá jako nepřátelskou, ztěžující profesi novináře, ironizuje tupost perzekuce.
- 7) „výminečný stav“ – důraz na přesnost politicko-historického termínu
„beránkem“, jenž snímal hříchy; „hříchy“ – odkazuje k náboženské terminologii (hřích, beránek boží), kterou používá ironicky; může to odrážet i jeho negativní vztah k náboženství
„ubytován i pohoštěn“ – ironie

Úkoly k ukázce D a k reprodukci Palkova obrazu

- 9) Popis obrazu podtrhuje dojem, který ve vyprávění obraz vyvolává, a zdůrazňuje děsivost výjevu. Není zde zdůrazněna svatost Xaveria, ani jeho náboženské, misijní poslání, ani jeho hluboká víra (*jeví muže druhy neobyčejně prudkého, vášnivého, ba fanatického*) apod. Naděje zde není ničím vyzdvížena, spíše naopak (*má vcelku ráz pošmurný, jako by byl malíř světlejších barev užil pouze ku zvýšení dojmu barev temných*). Malířská technika je sice zmíněna, ale popis se nezaměřuje primárně na ni. Popis obrazu je spíše expresivní.
- 10) Kromě zpřesnění popisu také popisují atmosféru zobrazovaného výjevu, zvláště zdůrazňují jeho tajemnost a napětí.

**Jakub Arbes:
Svatý Xaverius
(1873)**

Michal Charypar

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.
Praha 2021

Semináře České knihnice přináší komentáře k jednotlivým svazkům vydaným v ČK. Jsou určeny studentům vysokoškolských a středoškolských literárních seminářů, resp. jejich vyučujícím. Komentáře, jejichž rozsah je mezi 10 a 20 stranami, jsou založeny na rozboru konkrétních textů pocházejících obvykle z uceleného souboru (tj. jedné sbírky, jednoho dramatu apod.). Struktura *Seminářů* kopíruje strukturu ústní maturitní zkoušky z češtiny (literárněhistorický kontext díla, literární žánr, kompozice, témata, čas a prostor, vypravěč / básnický subjekt, jazyk, styl a básnické prostředky).

Semináře navazují na publikace *Rozumět literatuře*, *Česká literatura 1945–1970*, *Český Parnas* nebo *Slovník básnických knih* vzešlé z Ústavu pro českou literaturu AV ČR. Chtějí poskytnout výchozí materiál k dalšímu zpracování (konkrétní vyučovací hodina, seminární práce apod.).

Semináře jsou posuzovány dvěma lektory (teoretikem a praktikem) a redakčně zpracovány.